

شاهنامه امین نظیره‌ای معاصر بر شاهنامه فردوسی

زهرا قنبرعلی باغنی^۱

شهین اوجاق علیزاده^۲

چکیده

شاهنامه از دیرباز به عنوان یک شاهکار حماسی مورد استقبال بسیاری از شاعران و نویسندگان قرار گرفته است و بیشترین نظیره، گزیده، منتخب و ترجمه از این اثر به یادگار مانده است. در دوران معاصر پروفیسور سید حسن امین با بازآفرینی شاهنامه در هفت مجلد که به مدت سی سال به طول انجامیده است، یکی از نظیره‌های ماندگار تاریخ معاصر را به تصویر کشیده است. هدف از این جستار بررسی ویژگی‌های نظیره‌گویی در شاهنامه امین براساس شاهنامه فردوسی است. زیرا این نظیره علاوه بر مشابهت‌هایی که با شاهنامه فردوسی دارد، نویسنده مطالبی را در تکمیل بخش‌های تاریخی شاهنامه فردوسی به رشته تحریر کشیده است. این پژوهش با روشی تحلیلی-توصیفی به معرفی و نحوه نظیره‌گویی در سه بنیاد تاریخی، پهلوانی و دینی پرداخته است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که شاهنامه امین نظیره و اقتباسی از شاهنامه فردوسی به روایت امروزی است که هر دو نویسنده سی سال برای آن وقت صرف کرده‌اند. با این تفاوت که در شاهنامه امین به ادامه تاریخ بعد از اسلام تا تاریخ دوره معاصر به سبک فردوسی پرداخته است. هم‌چنین پروفیسور امین در این شاهنامه معتقد است که فردوسی در شاهنامه به تاریخ مستند ایران باستان نپرداخته است. با توجه به بررسی‌های به عمل آمده آن چه که فردوسی از دید داستان به آن پرداخته، همان تاریخ بوده است.

کلیدواژه‌ها: شاهنامه فردوسی، شاهنامه امین، نظیره‌گویی، بازآفرینی، اقتباس.

۱- عضو هیات علمی مرکز تحقیقات زبان شناسی کاربردی، واحد رودهن، دانشگاه آزاد اسلامی، رودهن، ایران.

st.z_ghanbaralibaghni@riau.ac.ir

۲- استادیار رشته زبان و ادبیات فارسی، مرکز تحقیقات زبان شناسی کاربردی، واحد رودهن، دانشگاه آزاد اسلامی، رودهن،

alizade@riau.ac.ir

ایران (نویسنده مسئول).

مقدمه

نظیره گویی و توجه به شاهنامه فردوسی در طول تاریخ نظر شاعران، نویسندگان و پژوهشگران زیادی به خود جذب کرده است. تا آنجا که برگزیده، خلاصه، اقتباس و نظیره‌های فراوانی را از این اثر بر جای گذاشته است و به استناد کتاب شناسی ایرج افشار تا سال (۱۹۷۴م) به بیست و هفت زبان زنده دنیا ترجمه شده است.^۱ در طول تاریخ هیچ اثری به اندازه شاهنامه، برای آن نظیره گویی تالیف نشده است. چنان که امروز «صدها نسخه خطی کامل و ناقص از این کتاب عظیم در کتابخانه‌های عمومی عالم پراکنده است» (محبوب، ۱۳۸۷: ۶۷). نخستین بار مسعود سعد (۵۱۵-۴۳۸) گزیده‌ای از ابیات شاهنامه را فراهم آورده است.^۲ (عوفی، ۱۳۳۵: ۲۶۹). در حال حاضر قدیمی‌ترین گزیده موجود از ابیات شاهنامه اختیارات علی بن احمد است که نسخه‌ای از آن در کتابخانه گوتای آلمان نگهداری می‌شود^۳ (علی بن احمد، ۱۳۷۹: ۹). نخستین ترجمه شاهنامه به زبان دیگر، ترجمه قوام الدین فتح بن محمدبنداری اصفهانی در قرن ششم به زبان عربی است.^۴ نظیره نویسی از شاهنامه و خلق حماسه‌های مصنوع تا عصر حاضر مورد توجه و استقبال فرهیختگان بسیاری بوده است. گزیده گویی و نظیره نویسی از ابیات شاهنامه «از سال ۱۳۱۳ و برپایی جشن هزاره فردوسی و انتشار اولین خلاصه کامل شاهنامه از محمدعلی فروغی رایج شد» (یا حقی و روح الامینی، ۱۳۹۴: ۱۷۹-۱۸۰).

در دوران معاصر شاهنامه امین، دانشنامه منظوم ایران، اثر سید حسن امین^۵ در هفت مجلد یکی از نظیره گویی‌های جامع معاصر به شمار می‌آید زیرا وی ادامه تاریخ ایران را تا به امروز براساس تاریخ

۱- برای اطلاعات بیشتر رجوع شود به کتابشناسی ایرج افشار: ۱۳۸۳.

۲- عوفی نام این کتاب را اختیارات می‌داند، اما در مقاله‌ای با عنوان «مسعود سعد سلمان و شاهنامه فردوسی» نویسنده انتساب این کتاب را به مسعود سعد رد کرده است. برای اطلاعات بیشتر رجوع کنید به امیدسالار، ۱۳۸۱: ۲۲۴.

۳- این کتاب در سال (۱۳۷۴.ق) برای ملک‌شاه سلجوقی گردآوری شده است. برای اطلاعات بیشتر ر.ک: علی بن احمد، ۱۳۷۹: ۹.

۴- برای اطلاع از شاهنامه در هند و گزیده‌های چاپی شاهنامه رجوع کنید به یا حقی و روح الامینی، ۱۳۹۴: صص ۱۶۵-۱۸۲.

۵- پروفیسور سیدحسن امین در هفتم آذر سال ۱۳۲۷ در شهر سبزوار واقع در استان خراسان رضوی به دنیا آمد. پدرش، سید علینقی امین، نویسنده و مدرس مدرسه عالی سپهسالار تهران و مادرش فاطمه عربشاهی شاعر و دارای دیوان شعری بوده است. وی دکتری تخصصی حقوق بین الملل را در دانشگاه گلاسکو سپری کرد و پس از چهارده سال تدریس در دانشگاه‌های دولتی اسکاتلند به سمت صاحب کرسی (پروفیسور) حقوق در دانشگاه گلاسگو کالیدونیا ارتقا یافت. وی هم چنین پس از اخذ پروانه و کالت از دادگاه‌های عالی اسکاتلند، به سمت دادستان موقت شهر گلاسگو منصوب گشت (محمودی، ۱۳۹۶: ۹). سیدحسن امین پس از بازگشت به ایران و در حال حاضر مؤسسه خصوصی دائرةالمعارف ایرانشناسی را تاسیس کرد. وی در کنار این مؤسسه و به کمک دیگر

شاهنامه امین نظیره‌ای معاصر بر شاهنامه فردوسی ||| ۸۵

مستند تالیف کرده است. پروفسور امین در این اثر به نظیره‌گویی پرداخته است که می‌توان آن را از مکمل‌های شاهنامه خواند زیرا وی در این اثر با نظم و نثر خلاصه، تحلیل و تفسیر شاهنامه را بازآفرینی کرده است. وی در بخش سوم از دفتر نخست شاهنامه به بررسی شعر، هنر، اهمیت شعر و نظیره‌گویی منظومه‌های ایرانی پرداخته است و شعر را میراث فرهنگی ناملموس ما می‌داند و بخش‌های منظوم این کتاب را از مقوله "نظیره‌گویی" می‌نامد (امین، ۱۳۹۶: ۳۵۹). شاهنامه امین با دربرداشتن تاریخ جامع ایران به صورت نثر، بیشتر زبان حماسی دارد و از مقوله شعر به حساب می‌آید. در واقع شاهنامه امین نزدیک‌ترین "نظیره" به شاهنامه فردوسی است. وی با آوردن مضامین نو و تازه مانند آزادی، جوانمردی، حقوق بشر و عدم تبعیض جنسیتی، قومی، زبانی و هم‌چنین ادامه تاریخ ایران تا امروز را به سبک فردوسی براساس تاریخ مستند به انجام رسانده است. از ویژگی‌های بارز این اثر می‌توان به خلاصه شدن، به روز شدن زبان و تعبيرات مندرج در شاهنامه فردوسی، ارتقا دادن مفاهیم و ارزش‌های اجتماعی و فرهنگی ایران باستان به اصول و مبانی جهان امروز اشاره کرد. ما در این جستار قصد قضاوت و ارزیابی شاهنامه امین را نداریم و تنها به معرفی نظیره و شیوه نظیره‌گویی پروفسور در شاهنامه امین با تکیه بر شاهنامه فردوسی می‌پردازیم.

پیشینه پژوهش

درباره شاهنامه و فردوسی پژوهش‌های متعدد از سوی محققان ایرانی و غیرایرانی انجام شده است. داریوش شایگان در کتاب پنج اقلیم حضور سعی دارد تأثیر فردوسی را در ذهن ایرانی نشان دهد. محمود امیدسالار (۱۳۸۱) در مقاله «شاهنامه و تعصب دینی محمود غزنوی»، مدعی است که محمود تعصب دینی ضد شیعی نداشته و در مقاله «شاهنامه و هویت فرهنگی محمود غزنوی»، به بررسی ترک بودن محمود غزنوی بر نحوه برخورد او با شاهنامه پرداخته؛ اما هیچ‌کدام نتوانسته نقش و نفوذ شاهنامه را در ذهن و زبان ایرانی بازنمایی کند. تورج دریایی (۱۳۹۱) در مقاله «سندیت تاریخی شاهنامه

اندیشمندان به عنوان سردبیر مجله پژوهشی، ادبی، تاریخی، حقوقی، سیاسی ماهنامه حافظ را به صورت ماهانه به زیر چاپ می‌برد. (امین، ۱۳۹۴: مقدمه) از آثار وی: ترانه فرشتگان، بازتاب اسطوره بودا در ایران و اسلام، افکار و احوال حاج ملا هادی سبزوای، کارنامه غنی، فردوسی و شاهنامه، حقوق بشر و کثرت‌گرایی دینی، حقوق بیمه دریا، ادبیات معاصر ایران، تاریخ حقوق ایران، دانشنامه شعر، ایران نامه: تاریخ منظوم ایران، ارجوزه‌های طب سنتی، شاهنامه امین: دانشنامه منظوم ایران و غیره است. (محمودی، نوروز، ۱۳۹۶: ۷۶)

ناگفته‌های امپراتوری ساسانیان» به بررسی سند تاریخی شاهنامه پرداخته است. زاگرس زند (۱۳۹۲) در مقاله «سبک تاریخ نویسی شاهنامه فردوسی» پس از نگاهی به تاریخ نویسی ایران باستان به ویژگی‌های تاریخ نویسی شاهنامه می‌پردازد. حمیدرضا اردستانی رستمی (۱۳۹۴) در مقاله «فردوسی، ناصر خسرو و اسماعیلیه» در پی اثبات اسماعیلی بودن فردوسی همچون ناصر خسرو می‌پردازد. محمدجعفر یاحقی و زهرا روح الامینی (بهار ۱۳۹۴) نیز در مقاله «منتخبات شاهنامه از فردوسی تا فروغی» به نظریه‌ها، گزیده‌ها و منتخبات برگزیده از شاهنامه پرداخته است. فرزانه غلامی تبار (۱۳۹۶) نیز در مقاله «بررسی شاهنامه امین و دانشنامه منظوم ایران» به بررسی شاهنامه امین تنها در جلد نخست شاهنامه بدون تحلیل و بررسی پرداخته است. هم‌چنین زهره بیگلری سعید و علیرضا حسینی (۱۳۹۶) در مقاله‌ای با عنوان «زندگی و اندیشه ادبی پروفسور سید حسن امین» به تاریخچه زندگی پروفسور و مهم‌ترین نظرات استاد در حوزه ادبیات و به خصوص بزرگان و نام‌آوران ادبیات کهن و معاصر ایران زمین پرداخته‌اند. مریم جلالوند (۱۳۹۷) در مقاله «دین‌گرایی در شاهنامه فردوسی» گرایش فردوسی به دین را مورد بررسی قرار داده است. با توجه به بررسی‌های به عمل آمده، تاکنون هیچ مقاله‌ای با عنوان «شاهنامه امین نظیره‌ای معاصر بر شاهنامه فردوسی» انجام نشده است. روش کار در این پژوهش تحلیلی-توصیفی است. در این جستار به بررسی شیوه نظیره‌گویی شاهنامه امین بر پایه شاهنامه فردوسی پرداخته شده است. هم‌چنین با سود جستن از منابع و ماخذ مکتوب در زمینه ادبیات و حماسه به بررسی و تحلیل نظیره‌گویی و روزآمد کردن زبان و تعبیرات مندرج در شاهنامه امین پرداخته‌ایم.

ساختار شاهنامه فردوسی و امین

شاهنامه را بیشتر به سه بخش اساطیری (از روزگار کیومرث تا پادشاهی فریدون)، پهلوانی (از خیزش کاوه آهنگر تا کشته شدن رستم و فرمانروایی بهمن پسر اسفندیار) و تاریخی (از پادشاهی بهمن و پیدایش اسکندر تا گشودن ایران به دست اعراب) بخش‌بندی می‌کنند (صفا، ۱۳۶۳: ۲۰۶-۲۱۴). اما این بخش‌بندی کامل نیست و بیشتر، بر پایه سنگینی یکی از سه درون‌مایه در برابر دو بخش دیگر است. از این رو، هیچ‌یک از بخش‌های سه‌گانه از موضوع دو بخش دیگر تهی نیست. از دیگر سو در هر بخش، نشانه‌هایی از قالب‌های ادبی مانند اندرز، رمانس، داستان تاریخی، آیین خسروان و ادبیات مردمی و شگفتی‌هایی چون جادو، افسون و عجائب و غرائب دیده می‌شود. در نگاهی کلی، درون‌مایه اساطیر و شگفتی‌ها بیشتر در بخش پیشدادی؛ شگفتی‌ها، داستان‌های پهلوانی و رمانس بیشتر در بخش

شاهنامه امین نظیره‌ای معاصر بر شاهنامه فردوسی ۸۷\|\|

کیانی؛ تاریخ، آیین خسروان و اندرز و ادبیات عامیانه بیشتر در بخش ساسانی؛ داستان تاریخی یا کارنامه بیشتر در بخش اشکانی و ساسانی به چشم می‌خورد (فردوسی، ۱۳۸۶: ۱۳۵-۱۳۴). بنابراین می‌توان گفت شاهنامه رزم‌نامه‌ای است که در برگیرنده اسطوره‌ها، رخدادها و تاریخ ایران از آغاز تا حمله اعراب به ایران است. در شاهنامه از پنجاه پادشاه (از جمله سه بانو) که بر این سرزمین فرمانروایی کرده‌اند یاد شده و درون‌مایه آن تاریخی است. نخستین پادشاه شاهنامه، کیومرث است:

سر پادشاهان کیومرث بود نخستین خدیوی که کشور گشود

باز پسین پادشاه شاهنامه یزدگرد سوم است که در جنگ از اعراب شکست خورد. این پنجاه پادشاه و شماری از چهره‌های دیگر رخدادهای شگرف و قهرمانانه و گاهی دغل‌بازانه آفریدند (صفا، ۱۳۶۳: ۴۷۸). شاهنامه داستان قهرمانان ایران باستان است و خواننده را به هزاره‌های ایران باستان بازمی‌گرداند. سید حسن امین در شاهنامه خود (هفت مجلد) در «سی و چند هزار بیت» (امین، ۱۳۹۶: ۸۷) به موضوع‌های مختلف با زبان و شیوه امروزی پرداخته است. امین به دلیل علاقه وافر به شخصیت فردوسی، او را «پیشوای فرهنگ سازان ایرانی و اول فرد ادبیات فارسی» (همان: ۶۳۴). می‌داند و در توصیف او چنین می‌سراید:

کیست فردوسی؟ خداوند کلام پارسی	کیست فردوسی؟ پدر سالار در شعر دری
کیست فردوسی؟ به دانش در، بزرگی اوستاد	کیست فردوسی؟ به حکمت در، حکیمی عبقری
کیست فردوسی؟ بهین مردم به راه مردمی	کیست فردوسی؟ بهین رهبر به کار رهبری ^۱

(امین، ۱۳۹۱: ۱۶)

امین همچون فردوسی این منظومه را در «بحر متقارب مثنیٰ محذوف یا مقصور»^۲ (همان: ۸۸) سروده است و سی سال برای «شاهنامه دوم» زمان صرف کرده است:

به کوشش نوشتم در این سال سی	بهین دانشی نامه پارسی
چو تاریخ و فرهنگ ما مردم است	همانا که «شهنامه» دوم است

(امین، ۱۳۹۶: ۵)

۱- پروفیسور در کتاب فردوسی و شاهنامه درباره این اشعار را در جهت اهمیت شاهنامه در فرهنگ ایرانی و ادبیات ملی تبیین کرده

اند. برای اطلاعات بیشتر ر.ک: (امین، ۱۳۸۹: ب: ۵۰۲)

۲- فعولن، فعولن، فعولن، فعول.

وی به منظور ترمیم و تکمیل شاهنامه فردوسی، ابتدا مضامین شاهنامه را خلاصه‌وار به زبان امروزی بازنویسی کرده، و در ادامه به تکمیل مطالب دیگر تا عصر حاضر می‌پردازد. این بازآفرینی در جهت رعایت استحکام تاریخی و ترتیبی شاهنامه است و گاه در مراتب بالاتر به مفاهیم انسانی، حقوق بشر، عرفانی و اجتماعی نیز می‌پردازد. به عبارت دیگر خوانشی تازه که به سبک زبان امروزی نزدیک تر و فهم آن برای خواننده راحت تر است. شاهنامه امین انواع چهارگانه حماسه ملی، تاریخی، دینی و فردی را دربردارد. در ادامه به طور خلاصه به موضوع آن می‌پردازیم:

جلد نخست: هستی‌شناسی، ایران‌شناسی، اساطیر و تاریخ ایران باستان: جهان از آغاز و ایران تا سقوط ساسانیان.

جلد دوم: ادیان ایرانی پیش از اسلام: مطالعه تطبیقی ادیان و گات‌های زرتشت به نثر و نظم فارسی.

جلد سوم: ادیان ابراهیمی و اسلام: تاریخ ایران از سقوط ساسانیان تا برآمدن صفویان.

جلد چهارم: ایران از صفویان تا امروز: جنبش مشروطیت در ۱۲۸۵ تا ۱۳۹۵.

جلد پنجم: شخصیت‌شناسی نام آوران ایران از آغاز تا امروز: چهره‌های تاریخی، علمی، ادبی، فرهنگی، هنری، سیاسی، حقوقی و اقتصادی.

جلد ششم: فهرست ریز موضوعات، اعلام، و اماکن و کتب نمایه دایره المعارفی شاهنامه امین: دانشنامه منظوم ایران.

جلد هفتم: خلاصه اساطیر و تاریخ ایران به انگلیسی: ترجمه شاهنامه امین، دانشنامه ایران به انگلیسی است.

بحث و بررسی

از شاخصه‌های بارز شاهنامه امین علاوه بر جامع بودن مطالب، شیوه به کارگیری زبان امین و استفاده از زبان امروزی در بازنویسی مطالب شاهنامه است. هم‌چنین نویسنده کتاب به مطالبی مانند صدور منشور حقوق بشر به دست کوروش که فردوسی به آن اشاره نکرده است، می‌پردازد و در آن «نام بیش از ده هزار تن از بزرگان و مفاخر ایران زمین را در زمینه‌های مختلف به صورت منظوم ثبت و ضبط کرده است.» (امین، ۱۳۹۰: ۵۲) پروفیسور در این منظومه بی بدیل مفاهیم اجتماعی - فرهنگی باستان مانند: آزادی، جوانمردی و اخلاق و آداب ایرانی را به اصول و مبانی جهانی امروزی مانند حقوق بشر و

شاهنامه امین نظیره‌ای معاصر بر شاهنامه فردوسی ۸۹۱۱۱

عدم تبعیض جنسیتی، قومی، زبانی و غیره نزدیک کرده است. وی در دیباچه شاهنامه شعر را برترین هنر می‌داند چون زاییده معرفت، شناخت و عاطفه است:

هنر گر به گیتی فراوان بود همان شعر، برتر، در ایران بود
بود شعر، زاییده‌ی معرفت شعوری‌ست همسایه با عاطفت
(امین، ۱۳۹۶: ۳۶۰)

امین در سرایش شاهنامه از شاهنامه فردوسی پیروی می‌کند و خود را جانشین امین، مورد اعتماد و از تبار فردوسی می‌داند:

اگر رفت فردوسی پره‌نر به جا ماند از او، نامه‌ی نامور
گر او رفت، من، جانشین وی‌ام یکی جانشین امین وی‌ام
تبار من است از خراسانیان نیاکان من اهل نطق و بیان
(امین، ۱۳۹۶: ۴۴۴)

شاهنامه امین را می‌توان نظیره، مکمل و حاشیه‌ای بر شاهنامه فردوسی دانست. او در ستایش فردوسی حتی به نقد احمد شاملو پرداخته است. زیرا شاملو شاعر معاصر ما فردوسی را فنودال و جعال خوانده، که پروفیسور امین این را از روی داوری نادرست احمد شاملو می‌داند (امین، ۱۳۹۶: ۴۵۹). در شاهنامه امین و دانشنامه منظوم ایران مطالبی که فردوسی در شاهنامه به آن اشاره نکرده مانند: اطلاع از دولت ایلام، ماد، هخامنشی، اشکانی و غیره را در شاهنامه امین به صورت نظم و نثر گنجانده شده است. در جلد اول شاهنامه امین که شامل هفت بخش است به این موضوع‌ها پرداخته شده است:

بخش نخست: کیهان‌شناسی و اندیشه‌های فلسفی، اجتماعی و فرهنگی؛ که در آن به جهان‌بینی یا باورها و پیش فرض‌های ایرانیان از ایران باستان تا امروز، کل جهان هستی مانند: آفریننده، طبیعت، انسان و جامعه را از اعضای یک پیکره واحد، یک اندام واره زنده و مرتبط می‌داند و زنجیره فراگیر خلقت را به گونه‌ای نظام‌مند در یک منظومه عقیدتی ارائه می‌دهد. پیشینه این منظومه فکری، کیهان-شناسی ایرانی را باید در هستی‌شناسی ایرانی حکمت خسروانی یا فلسفه اشراقی جست و جو کرد که با جهان‌بینی یونانی و چینی متفاوت است (امین، ۱۳۹۶: ۱۵۰). در فلسفه زرتشت نیز، هستی یا آغاز جنبش و آفرینش را استوار بر قصد خداوند و خواست خرد معنا می‌گیرد. وازه خرد و خواست به یک معنی

است «خرتهو (xrath hwa) در زبان باستانی ایران به معنای خواست و اراده و کام خداوندی هم به معنای خرد ایزدی است» (ثاقب فر، ۱۳۷۷: ۱۲۰).

بخش دوم: ایران شناسی؛ دورنمایی از تمدن و فرهنگ و هنر در ایران. در این بخش به کلیات جغرافیا، تاریخ، تمدن و فرهنگ ایران را از آغاز تا امروز ارائه می‌دهد و به صورت مختصر کلیدی-ترین آگاهی‌های لازم را در حوزه ایران شناسی از جغرافیای طبیعی، کوه‌ها، دریاها، دریاچه‌ها، رودها، حیات وحش، محیط زیست و شهرها گرفته تا تاریخ تمدن، فرهنگ و هنر را به نظم و نثر به خواننده منتقل می‌کند (امین، ۱۳۹۶: ۲۶۲). وی درود و ستایش خود را همراه با فرهنگ و هنر ایران زمین از بالاترین محله تهران (نجریش) تا جنوبی‌ترین محله آن (ری) و تا شرقی‌ترین نقطه ایران و زیستگاه رستم (سراوان و سیستان و بلوچستان) می‌فرستد و از وجود سرایش شاهنامه خویش احساس سربلندی و پابندگی می‌کند:

به ایران زمین هنرور درود	به فرهنگ پر بار کشور درود
بگویم از ایران، فراوان، سخن	ز تجریش و ری تا سراوان، سخن
بگویم از ایران، به لفظ دری	بکوشم ز جان در سخن گستری
وطن را ستایم به هر انجمن	بگویم سخن نو به نو از وطن
بگویم ز فرهنگ ایران زمین	که گسترده شد از چین تا به چین
چو ایران زمین را ستاینده‌ام	ز شهنامه‌ی خویش پابنده‌ام

(امین، ۱۳۹۶: ۲۶۳)

بخش سوم: اهمیت شعر و نظیره‌گویی منظومه‌های ایرانی، بخش چهارم: شاهنامه فردوسی و توجیه سرایش این منظومه، بخش پنجم: تاریخ اساطیری ایران و پادشاهان پیشدادی و کیانی تاریخ اساطیری ایران به مثابه یکی از کهن‌ترین تمدن‌ها و فرهنگ‌های بشری، نمادی از جهان‌بینی دینی مشترک ایرانی و هندی است. ایران با جدا شدن از هند، از چند خدایی و دوگانه‌اندیشی به یکتاپرستی عبور کرد. که جامعه ایرانی، همزمان با این ارتقاء عقیدتی از کثرت به سوی وحدت، نهادهای مدنی، حکومتی، سیاسی و حقوقی خود را نیز در سایه این مبانی جهان‌نگری و اندیشگی مفروض و انتظارات جمعی موعود پایه‌گذاری کرد (امین، ۱۳۹۶: ۴۶۳-۴).

شاهنامه امین نظیره‌ای معاصر بر شاهنامه فردوسی ||| ۹۱

بخش ششم: تاریخ باستان ایران باستان از پیش آریاییان تا برآمدن ساسانیان. نگارنده در این بخش به بررسی تاریخ باستان از آغاز زندگی انسان در حوزه تمدنی ایران بزرگ، دوره پیش از تاریخ، تمدن‌های بومی، و تشکیل دولت‌های منسجم ایران عیلام، ماد، هخامنشی، سلوکی و سرانجام ملوک الطوائف اشکانی تا برآمدن ساسانیان، اختصاص دارد (همان: ۵۲۰).

بخش هفتم: شاهنشاهی ساسانیان. در این بخش که در نظام ملوک الطوائف اشکانیان، حاکمان خطه پارس همچون دولت‌های ارمنی، نبطی، سکایی، کوشانی و غیره از سوی پادشاه اشکانی تعیین نمی‌شدند. ساسانیان، اولاد ساسان (موبد معبد آناهیتا در پارس) بودند که همسر او توانسته بود از اردوان پنجم، (آخرین پادشاه اشکانی) شهریاری شهر خیر را دریافت کند. (همان: ۵۹۹). در این بخش نویسنده به جزییات و چگونگی به پادشاهی رسیدن این قوم و حوادث و رویداد‌های فرهنگی، عاشقانه و تاریخی توجه داشته است. از «جالب‌ترین بخش‌های این قسمت بازآفرینی داستان عاشقانه شیرین و فرهاد است که پروفیسور امین با استفاده از اختیارات شاعری دخل و تصرف‌های ویژه‌ای نیز در این داستان بلند عاشقانه کرده است» (غلامی تبار، ۱۳۹۶: ۱۱). در ادامه به اهداف، معرفی نظیره و شیوه نظیره‌گویی بر بنیاد تاریخی، پهلوانی و دینی می‌پردازیم.

اهداف امین از سرودن شاهنامه

هدف غائی نویسنده در این اثر کمک به رستاخیز فرهنگی ایران و بسترسازی برای تولید علم و مشارکت علمی و فرهنگی ایرانیان در سطح جهانی است. در ادامه به بررسی اهداف دیگر شاهنامه می‌پردازیم:

۱. آخرین دستاوردهای علمی اخترشناسی تا چگونگی پیدایش جهان هستی.

۲. چگونگی و بررسی پیدایش انسان بر روی کره زمین، اختلاط نژاد، قومیت و فرهنگ و غیره.

۳. مرز بین توحش و تمدن و حقوق بشری.

۴. معرفت‌شناسی شرقی.

۵. آداب و سنت‌های ملی که حامل فرهنگ بومی است.

بنیادهای هویتی حماسه

همواره در معرفی و شناخت بنیادهای هویتی، حماسه یک رکن جدایی ناپذیر است؛ زیرا «در شناختن خصایص نژادها و ملل جهان و چگونگی مدنیت و مجاهدات و رنج‌های ایشان در تکوین تمدن و ملیت و نیز در معرفت به قوه خیال و فکر و درجه استعداد آن‌ها، منظومه‌های حماسی یکی از بهترین وسایل تحقیق است» (صفا، ۱۳۶۳: یک). کاسیرر معتقد است هر ملتی تاریخ خود را نه بریده از الگوهای کهن خویش بلکه منطبق و هماهنگ با آن می‌سازد. (کاسیرر، ۱۳۸۲: ۱۵۰). شاهنامه تنها نمودار بنیاد اجتماعی، آیینی و سیاسی نیست بلکه تمام بنیاد، ابعاد ذهنی و گرایش‌های مختلف ایرانی در آن نمود یافته است. از نظر پروفیسور امین ادبیات منظوم یکی از مهم‌ترین علل «بقای وحدت و پایداری هویت فرهنگی و تاریخی ملت ایران» است. (امین، الف، ۱۳۸۹: ۴۶)

الف) بنیاد تاریخی:

از گذشته تاکنون میان حماسه و تاریخ ارتباط تنگاتنگی وجود دارد. به طور معمول «نوشتارهای تاریخی مشتمل است بر بررسی تحول دریافت آدمی درباره گذشته و روابط چندگانه فی مابین نسل‌های زنده و پیشینیانشان» (باترفیلد، ۱۳۸۵: ۹۴۰). بنابراین برای بررسی تاریخ باید به بررسی حوزه مطالعات حماسی، اجتماعی، فرهنگی و ادبی پردازیم. با این دیدگاه که «در تاریخ اندیشه‌ها همواره تعدادی مفروضات درباره مسیر تاریخ یافت می‌شود؛ یعنی نحوه کردار آدمیان و انگیزه‌های آن، خواه آن را بازشناسند و خواه نشناسند که طرز تلقی‌های مأخوذ آنان را نسبت به مسائل عمده تاریخی تبیین می‌کند» (واسپینجر، ۱۳۸۵: ۱۳۶-۱۳۵). تاثیری که شاهنامه در ذهن و زبان ایران نهاده است همواره «جلوه‌های متفاوت آن و شکل‌دهی جهان اندیشه و جهان‌بینی ایرانی و تأثیر بر عمل کردها و برساختن مفاهیم و نمادهای جمعی، با کمک تاریخ ذهنیت قابل بررسی و شناخت است» (آرزومندلیالکل و قاسم زاده، ۱۴۰۰: ۱۴).

پروفیسور امین متن شاهنامه را به دلیل عدم وجود تاریخ و مستند نبودن آن دچار کاستی می‌داند. در بخش چهارم از جلد اول شاهنامه با عنوان «شاهنامه فردوسی و توجیه سرایش این منظومه» نویسنده علاوه بر این که چکیده مهم‌ترین داستان‌های شاهنامه فردوسی را به زبان امروزی بازنویسی کرده است، نقش شاهنامه را به ویژه در زنده نگاه داشتن و ترویج زبان پارسی و آگاهی از فرهنگ ملی

شاهنامه امین نظیره‌ای معاصر بر شاهنامه فردوسی ۹۳۱۱۱

بررسی کرده است (امین، ۱۳۹۶: ۴۴۰-۴۴۱). وی در این باره می‌گوید: «شاهنامه حکیم ابوالقاسم فردوسی مهم‌ترین متن موجود منظوم به زبان فارسی دری در ادبیات ملی است. اما شاهنامه فردوسی از سه نظر کمبود دارد که در شاهنامه امین مورد بررسی قرار گرفته و از دلایل توجه سرایش دانشنامه منظوم ایران، شاهنامه امین است: الف) عدم وجود تاریخ مستند ایران باستان در شاهنامه به طوری که حتی اسم کوروش و داریوش هم در شاهنامه نیست با توجه به اینکه اسم کوروش در قرآن هم ذکر شده است که البته عدم اطلاع حکیم ابوالقاسم فردوسی از تاریخ مستند ایران باستان این است که این مهم قرن‌ها پس از فردوسی بر اثر کاوش‌های باستان‌شناختی کشف شد بنابراین تاریخ مستند ایران باستان از جمله شاهنشاهی هخامنشیان، در عصر فردوسی، هنوز ناشناخته بوده است» (همان: ۴۴۶).

در سیر بررسی تاریخ ساسانیان، یکی از مهم‌ترین پرسش‌ها که ذهن پژوهشگران را به خود مشغول کرده، این است که آیا در دوره ساسانی، اطلاعی از هخامنشیان در دست بوده است یا خیر؟ تا سال ۱۹۷۱ پژوهش‌گران به آگاهی ساسانیان نخستین از دولت هخامنشی و سعی در انتساب خود به آن‌ها موافق هستند تا این که «یارشاطر» با مقاله «آیا ساسانیان وارث هخامنشیان بودند؟»^۱ توانست با بیان دلایل قابل قبولی، آگاهی ساسانیان را از هخامنشیان به چالش بکشد. این مقاله پس از انتشار مورد قبول پژوهش‌گران زیادی قرار گرفت (دریایی، ۱۳۹۲: ۲۹). مهم‌ترین کتاب تاریخی دوره ساسانی «خدای-نامه» بوده که در زمانی نامشخص و شاید در زمانی میان حکومت شاه‌پور دوم تا خسروانوشیروان نگاشته شده باشد (زرین کوب، ۱۳۹۵: ۱۰۸/۲۲). از بررسی کتیبه شاهپور یکم بر کعبه زرتشت (عریان، ۱۳۹۲: ۷۰-۷۳) و همین‌طور ارجاع کتاب کارنامه اردشیر بابکان به یک کارنامه پیشین^۲ (هدایت، ۱۳۴۲: ۱۶۹) می‌توان گفت که در دوره ساسانیان نخستین، کوشش‌ها برای نگارش تاریخ، از جانب دولت، صورت گرفته است؛ اما این تاریخ مدون در ادامه دولت ساسانی به دلایلی متحمل دگرگونی و تحریف شد (ر.ک: بابادی و رسولی، ۱۴۰۰: ۸۹-۱۲۲).

هم‌چنین از دوره ارسطو به این سو داستان و قصه را هم معنی تاریخ دانسته‌اند. بنابراین مرزی میان داستان و تاریخ نبوده است. «در شاهنامه هم آنچه داستان گفته شده از دید فردوسی تاریخ بوده است» (زرین کوب، ۱۳۹۰: ۳۱). این در حالی است که شاهنامه علاوه بر دارا بودن ویژگی‌های تاریخ نویسی

۱- برای اطلاعات بیشتر ر.ک: (یارشاطر، ۱۳۹۴: ۱۷۶-۱۹۰).

۲- البته دیدگاه مری بویس درباره قدمت نامه تنسر (شهبازی، ۱۳۹۶: ۱۸۶) را نیز می‌توان به آن اضافه نمود.

ایران باستان و نوزایی آن، شیوه تاریخ نویسی را به اوج خود رسانده و حتی بر تاریخ‌های پس از خود نیز تاثیر بسیاری داشته است. شاهنامه فردوسی نیز «دانشنامه‌ای که تمامی دانسته‌های مادی و معنوی یک ملت را حمل می‌کند اما این گستردگی و فراخی مانع خویشکاری تاریخ نویسی سراینده آن نبوده است» (زند، ۱۳۹۲: ۷۸). در مجموع می‌توان گفت «هرچند ساسانیان با دست‌برد در تاریخ، هخامنشیان را از میان دودمان‌های حاکم بر ایران حذف کردند؛ اما چهره‌های بزرگ هخامنشی در قالب ایدئولوژی جدید باقی ماندند. کوروش جای‌گاه سپهسالاری مقتدر و رحیم و فرمان‌داری نیمه‌مستقل و مردم‌دار را یافت تا در تاریخ‌نگاری دینی زرتشتی، هیچ شاهی متهم به مهرورزی به جهودان نباشد. داریوش در حکم بزرگ‌ترین ناظم دنیای باستان جای‌گاه خود را حفظ کرد و به نام دارای بزرگ یا داراب در هیأت شاه‌پهلوانی خوش‌نام و خوش‌آوازه به تاریخ‌نگاری پسین راه یافت. اردشیر یکم با وام‌گیری برخی وجهه‌های شخصیتی اردشیر دوم، در قالب بهمن کیانی و به‌عنوان شاهی مقید و دین‌مدار به تاریخ پسین راه یافت و بالاخره اسکندر، ویران‌کننده دولت هخامنشی، با لقب گجستک و چهره‌ای منفی و ویران‌گر به تاریخ نوین راه پیدا کرد» (بابادی و رسولی، ۱۴۰۰: ۱۱۴).

ب) بنیاد پهلوانی:

بخشی از روایت‌های مربوط به چهره‌های اساطیری، حماسی و پهلوانی ایران کهن در کتاب‌های دینی شرقی و همچنین در آثار ادبی ایران و ایرانی آمده است. (ر.ک: نولدکه، ۱۳۵۷: ۱۳). در قسمت پهلوانی شاهنامه بزرگ‌ترین قهرمان اساطیری ایران، رستم است. رستم به قول پروفیسور امین «همان ایندراى هندویى است، ولى در شاهنامه از مقام ایزدی به پهلوانی تنزل یافته است» (امین، ۱۳۹۶: ج ۱: ۳۲۶). وی اختلاف رستم و زال با پادشاهان هم عصر خود را «بیانگر حقوق شهروندی پهلوانان و آزادگان ایران در برابر شاهان اساطیری و قدرت‌ایستادگی و چون و چرا کردن مردم در برابر حکومت گران» (همان) می‌داند.

پروفیسور اهمیت دیگر شاهنامه امین را «از جهت حفظ تعادل و اعتدال بین مفاخر فرهنگی و ایران دوستی با تساوی انسان‌ها و حقوق بشر است؛ یعنی در شاهنامه فردوسی تکیه بر زور و ابعاد جسمانی قهرمانان است ولی تکیه شاهنامه امین بر اصول اخلاقی، انسانی و حقوق بشری است» (شکری، ۱۳۹۸). این در حالی است که «شاهنامه رابطه برخی از پهلوانان خود به‌ویژه رستم، سهراب، زال و... را در هم‌بستگی پهلوانان و شاهان به‌گونه‌ای برقرار کرده است که قابلیتی بیش‌تر برای طرح و تبلور

شاهنامه امین نظیره‌ای معاصر بر شاهنامه فردوسی ||| ۹۵

آرزوهای قومی و کشش و کشمکش‌های درونی انسان داشته باشند و در این میان جهان‌پهلوان بیش از همه تبلور نهایی کل سازمان ذهنی ایرانی و انسان حماسی است» (مختاری، ۱۳۷۹: ۱۱۸). البته مقصود این نیست که اقتضائات فرهنگی و اجتماعی دوران تغییر نیافته است؛ بلکه هدف این است که اشتراکی در روحیه ایران‌گرایی و ادراک و احساس عمل قهرمانی یا نیاز به آن همواره با شدت و ضعف‌هایی در تاریخ ایران وجود داشته است و پذیرفتنی است اگر به نقل از علامه قزوینی گفته شود «هر ایرانی در هر طبقه و درجه‌ای که باشد نسبت به حال خود مقدار عظیمی از ملیت خود را مدیون فردوسی است» (افشار، ۱۳۵۵: ۳۵).

آرش کمانگیر از دیگر پهلوانان و قهرمانان ایران است. در شاهنامه فردوسی نام وی به عنوان یک ایرانی آمده است اما فردوسی در داستان حتی اشاره‌ای اندک هم به وی نمی‌کند. امین معتقد است آرش کمانگیر نماد «ایثار، صلح دوستی و خدمت به خلق است.» (امین، ۱۳۹۶: ج ۱: ۳۲۷) آرش در جنگ ایران و توران جان خود را برای برپایی صلح بر سر تیر می‌گذارد و جانش را فدای وطن می‌کند:

ز آرش که جان باخت در سنگرش فدای وطن کرد جان و سرش
(همان: ۳۲۹)

ج) بنیاد دینی:

در ایران از گذشته تا کنون، دین در انسجام هویت گروهی و حکومت‌ها نقش بسزایی داشته است و گاه نیز موجب تفرقه در بین افراد بوده است. پروفیسور در شاهنامه امین، هدف از دین‌شناسی در شاهنامه امین را «شناخت تاریخ ادیان در جهان و به اختصاص در حوزه گسترده ایران فرهنگی از دیرباز تا امروز و هدف دوم از مطالعات دین‌شناسی در این کتاب، کاستن از تعصبات حصر‌گرایانه دینی و مذهبی در سایه فهم ادراکات مشترک بشری در این زمینه از یک سو و نشان دادن شیوه انتقال اعتقادات و مناسک مذهبی از یک مذهب به مذهب دیگر از سوی دیگر است. هدف سوم از این بررسی‌های دین‌شناختی بویژه تاکید بر مشابهت ادیان ایران باستان با اسلام، تشویق دین‌باوران از هر دین و مذهبی به تسامح و مدارا و قبول کثرت‌گرایی دینی است» (امین، ۱۳۹۶: ج ۳: ۴۷).

یکی دیگر از اشکالاتی که پروفیسور امین درباره شاهنامه عنوان می‌کند این است که «در تدوین شاهنامه به دلیل آرمان‌هایش برای احیاء فرهنگ ملی ایران باستان، نقش ایرانیان در پذیرش و

گسترش دیانت اسلام، ایجاد تمدن اسلامی و تاثیر بر تحولات عظیم سیاسی عصر خلافت از آغاز تا عصر غزنویان را در دستور کار خود قرار نداده و از چهره‌های نقش آفرین ایران پس از اسلام، از سامانیان گرفته تا یعقوب لیث و یا ابومسلم خراسانی نامی به میان زندگی‌نامه و تاثیر تمامی شخصیت‌های اسلامی و نقش آفرین «شاهنامه امین» نیاورده است (همان، ۴۴۷). اما پروفیسور سید حسن امین در اثر خویش ترویج دین اسلام از سامانیان گرفته تا یعقوب لیث و از ابومسلم خراسانی گرفته تا امام خمینی (ره) رهبر کبیر انقلاب اسلامی را با نثری شیوا نگارش کرده است.

فردوسی به اخلاق و معنویت ادیان گذشته در شاهنامه اهمیت زیادی می‌دهد. به همین دلیل وی به اسطوره‌های کهن با دیدی مثبت می‌نگرد و به آن‌ها اهمیت می‌دهد. همین «بینش موجب شده است اهورامزدا، خدای خدایگان اسطوره‌های ایرانی، خدای خرد باشد و در کنار خود نیز مشاورانی خردمند چون بهمن، امشاسپند خرد، داشته باشد» (جلالوند، ۱۳۹۷: ۵). ایرانیان بعد از هخامنشیان با ایجاد خاندان‌های کوچک دین‌مدار (مانند کیانی)، به آنان هویتی دینی دادند که این هویت دینی در شاهنامه منعکس شد و تا امروز در تاریخ ایران باقی مانده است. ما در شاهنامه شاهد ستایش اخلاق و نیکی‌ها هستیم و فردوسی به عنوان یک شاعر مسلمان اخلاق گراست که با شیوه‌ای حماسی آن را در قالب داستان‌های کهن به تصویر می‌کشد. امین «شاهنامه را سند هویت ملی ایرانیان می‌داند و نسبت زرتشتی‌گری و حتی سنی بودن فردوسی را رد می‌کند» (بیگلری سعید و حسینی، ۱۳۹۶: ۱). وی شاعری خردمند است که در سراسر اثر وی عفت کلام رعایت شده است که در منظومه امین نیز شاهد این عفت کلام هستیم. شایان ذکر است، هویتی که فردوسی به دنبال آن است در مقابل اسلام نبود بلکه هویتی ممتاز از هویت عربی بود اما ضد عربی هم نبوده است.

امین اثر خود را هنرمندانه به تصویر کشیده است. افزون بر بخش‌های اساطیری و تاریخ ایران قبل از اسلام، بخش ادیان ابراهیمی و تاریخ اسلام را از بعثت پیامبر اکرم (ص) تا امروز دربردارد. به علاوه، به طور کامل به تاریخ تشیع دوازده امامی می‌پردازد و حسب مورد، با ترجمه منظوم سوره‌هایی از قرآن مثل سوره حمد و سوره یوسف، یا خطبه‌ها و حکمت‌های نهج البلاغه یا حماسیات علوی و حسینی حتی ترجمه منظوم خطبه حضرت زینب (س) در مجلس یزید، نمونه‌هایی از تاریخ مکتب تشیع را در مجلد سوم گنج‌نامه است. برای نمونه، شاهنامه امین داستان مولود کعبه امام علی (ع) را در مجلد سوم به تمام و کمال بر وزن شاهنامه فردوسی به نظم درآورده است که شاهبیت‌های آن بخش این است:

شاهنامه امین نظیره‌ای معاصر بر شاهنامه فردوسی ۹۷

علی را چو کعبه شدی زادگاه شد از زادنش، کعبه، با فر و جاه
علی ولی، خانه زاد خداست کجا از خدا، شیریزدان، جداست؟
از آن، کعبه شد قبله خاص و عام که شد زاده آن جاز مام^۱
(امین، ۱۳۹۶: ج ۳: ۴۸۳)

شاهنامه امین نه تنها ادیان پیش از اسلام و متون دینی ایران باستان مثل گاتای زرتشت، بلکه بسیاری احادیث اسلامی را نیز صادقانه، مستند و بی‌دخل و تصرف به نظم درآورده است و از این جهت هم شبیه شاهنامه است. فردوسی نیز از میان فرق مختلف اسلامی تنها حضرت علی (ع) و اهل بیت پیامبر (ص) را به عنوان راه نجات می‌داند و حتی علم و شمشیر محمود غزنوی را نیز در مقابل آن بی اثر می‌داند:

چه گفت آن خداوند تنزیل و وحی خداوند امر و خداوند نهی
که من شارستانم و علیم دراست^۲ درست این سخن قول پیغمبر است
گواهی دهم کاین سخن راز اوست تو گویی دو گوشم بر آواز اوست
(فردوسی، ۱۳۸۶: ۱۰/۱)

امین معتقد است که فردوسی نه «اسلام‌ستیز» و «زرتشتی‌گرا» است و نه سنی مذهب. امین دلیل چنین قضاوت‌هایی در رابطه با مذهب فردوسی را معلول عدم مطالعه کامل و جامع و موشکافی در این زمینه و هم‌چنین نوعی علاقه به تفسیر به رأی در اشعار فردوسی دانسته و می‌گوید: «متأسفانه بسیاری از این نویسندگان با مصادره به مطلوب هر بیتی از شاهنامه را که به مذاق خویش خوش نداشته‌اند، کنار گذاشته و بدان بی‌اعتنا مانده‌اند و هر شعری را که به تناسب علایق و سلائیق خود، دوست داشته‌اند، تفسیر به رأی کرده‌اند و به نتایج دلخواه خود رسیده‌اند» (امین، ۱۳۸۵: ۱۴). ابراز علاقه به شخصیت حضرت علی (ع) است. هر دو شاعر و پژوهش‌گر با سرایش ابیاتی در این باره علاقه خود را به عترت

۱- بسیاری از شاعران پارسی‌گوی به تقلید از شاهنامه و یا در تقابل آن آثاری به نام «علی‌نامه» سروده‌اند. مشابه علی‌نامه می‌توان به خاوران‌نامه ابن حسام (ر.ک: خوسفی، ۱۳۸۱) و حمله حیدری از باذل مشهدی (ر.ک: باذل مشهدی، ۱۳۸۱) نام برد.

۲- مضمون بیت حدیث نبوی شریف است که فرمود: «أَنَا مَدِينَةُ الْعِلْمِ وَعَلِيٌّ بَابُهَا»؛ (من شهر دانشم و علی در ورود به آن شهر است) (مجلسی، ق ۱۴۰۳: ۱۲۰).

پیامبر نشان داده‌اند که هر دو منظومه درخشان را جزء آثار ماندگار ایران در شناسنامه ادبیات جهان ثبت کرده است.

نتایج مقاله

شاهنامه امین نظیره‌ای است به نظم و نثر از شاهنامه فردوسی که پروفیسور سید حسن امین در هفت جلد به مدت سی سال همانند فردوسی زندگی خود را وقف علم، هنر و فرهنگ ایران زمین کرده است. این تنها اثری است که به معنای واقعی نظیره‌ای کامل و جامع از شاهنامه فردوسی در تاریخ معاصر است. در شاهنامه امین تمامی مطالب و محتوای شاهنامه فردوسی به وسیله بازآفرینی خلاصه، تحلیل و تفسیر شده است. نویسنده در این شاهکار هم مطالب شاهنامه فردوسی را بسط داده و هم با پژوهش‌ها و تحقیق‌های فراوانی که داشته است، قصد تکمیل این شاهکار جهانی را به زبانی امروزی دارد. وی در بیان آزادی، جوانمردی، حقوق بشر و عدم تبعیض جنسیتی، زبانی، قومی و نژادی بسیار تلاش کرده است و همانند فردوسی به دنبال ایجاد انگیزه و فرهنگ سازی در بین مردم و اشاعه آن به کشورها و اقوام دیگر است.

امین در زمینه تاریخی معتقد است فردوسی درباره دولت ماد، هخامنشی و اشکانی اطلاعی نداشته است حالا آن که تمامی مطالبی که به صورت داستان در شاهنامه ذکر شده است دلیلی بر تاریخی بودن آن مطالب است که شاهنامه امین موارد را به طور کامل بیان می‌کند. هرچند ساسانیان با دست-بُرد در تاریخ، هخامنشیان را از میان دودمان‌های حاکم بر ایران حذف کردند؛ اما چهره‌های بزرگ هخامنشی مانند کوروش، داریوش (چهره مثبت) و اسکندر (چهره منفی) در شاهنامه باقی ماندند. ایرانیان بعدها با ترکیب هخامنشیان و خاندان‌های کوچک دین‌مدار (مانند کیانی)، به آنان هویتی دینی دادند که در شاهنامه منعکس شد و تا امروز در تاریخ ایران باقی مانده است. شاهنامه امین، تاریخ ایران باستان را از آغاز سکونت انسان در فلات ایران یعنی؛ از هشتصد هزار سال پیش تا امروز به نظم و نثر گزارش می‌کند. اهمیت شاهنامه امین این است که در تکمیل شاهنامه فردوسی تالیف شده است زیرا در عصر فردوسی آگاهی‌های کشف شده امروز راجع به تمدن ایران در روزگاران قدیم مثل دولت عیلام، ماد و کوشانی هنوز کشف نشده بود.

لازمه درک و بینش بشری، حفظ وحدت ایران پیش از اسلام، پس از اسلام و معاصر است و آنچه امین در این باب سخنوری کرده است مانند فردوسی آن را تولید علم و اندیشه و فرهنگ برای نوزایی

شاهنامه امین نظیره‌ای معاصر بر شاهنامه فردوسی ||| ۹۹

به دیگر ملت‌ها و اقوام می‌داند. پیوند دین مبین اسلام و تلفیق آن با فرهنگ غنی ایران باستان، شجاعت‌ها و دلیری‌ها، سرچشمه و مخازن حکمت، اصالت و انسانیت را در شاهنامه فردوسی و امین مشاهده می‌کنیم. فردوسی و امین هر دو نمونه انسان اخلاق‌گرا هستند که با صلابت حماسی توانسته‌اند حکمت، پند، اخلاق، جوانمردی و آزادگی را در قالب داستان‌های کهن (البته با زبان امروزی در شاهنامه امین) به تصویر بکشند. آنچه فردوسی به خاطر آن رنج‌ها برده است اکنون نظیره امین تولدی دوباره است که بعد از گذشت قریب به هزار سال در پاسداری از شاهنامه توسط این مولف توانا به قلم تحریر درآمده و زبان نظم و نثر در عصر ما با کتاب شاهنامه امین به پویایی و اوج خود رسیده است.

۱۰۰ // دو فصلنامه مطالعات نقد ادبی / سال هفدهم، پاییز و زمستان ۱۴۰۱ شماره پنجاه و سوم

کتابشناسی

آرزو مندلیالکل، مصطفی؛ قاسم زاده، سیدعلی. «تاریخ ذهنیت و مطالعات شاهنامه». پژوهش‌نامه ادب حماسی. (بهار و تابستان ۱۴۰۰). دوره ۱۷. شماره ۱. شماره پیاپی ۳۱. صص ۱۳-۳۸. افشار، ایرج. (۱۳۸۳). کتاب‌شناسی فردوسی، چاپ سوم. تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی. همو. (۱۳۵۵). «شاهنامه از خطی تا چاپی»، هنر و مردم، شماره ۱۶۲، صص ۱۷-۴۵. امیدسالار، محمود. (۱۳۸۱). جستارهای شاهنامه‌شناسی و مباحث دیگر ادبی، تهران: بنیاد موقوفات محمود افشار. امین، حسن. (۱۳۹۶). شاهنامه امین، دانشنامه منظوم ایران. تهران: دایرةالمعارف ایران‌شناسی. همو. (۱۳۹۰ آذر). درباره دانشنامه منظوم ایران: شاهنامه امین. ماهنامه حافظ. شماره ۸۸. صص ۵۲-۵۸.

همو. (۱۳۹۱). دیوان قصاید. تهران: انتشارات دایره المعارف ایران‌شناسی. همو. (۱۳۸۹ الف). «خوانش شعر حافظ». ماهنامه حافظ. تهران. شماره ۷۰. همو. (۱۳۸۹ ب). فردوسی و شاهنامه. تهران: انتشارات دایره المعارف ایران‌شناسی. همو. (۱۳۸۵). «مذهب فردوسی و ادیان در شاهنامه»، ماهنامه حافظ، شماره ۲۷. بابادی، امین؛ رسولی (طالقانی)، آرزو. (۱۴۰۰). «هخامنشیان در شاهنامه و روایات ملی». پژوهش‌نامه ادب حماسی. دوره ۱۷. شماره ۱. شماره پیاپی ۳۱. صص ۸۹-۱۲۲. باترفیلد، هربرت. (۱۳۸۵). «تاریخ‌نگاری»، ترجمه سهیلا کریم‌بیگی داریان، فرهنگ تاریخ‌اندیشه‌ها (مطالعاتی درباره گزیده‌ای از اندیشه‌های اساسی)، جلد دوم (دوره سه‌جلدی)، گروه مؤلفان، گروه مترجمان، ویراستار فلیپ پی. واتیر، تهران: سعادت، صص ۹۳۹-۹۷۴. حسینی، علیرضا. (۱۳۹۶). «زندگی و اندیشه ادبی پروفیسور سید حسن امین». دومین همایش ملی بازشناسی مشاهیر و مفاخر خراسان. دانشگاه فرهنگیان شهیدمفتح. مشهد. ثاقب فر، مرتضی. (۱۳۷۷). شاهنامه فردوسی و فلسفه تاریخ ایران. تهران: انتشارات معین. جلالوند، مریم. (۱۳۹۷). دین‌گرایی در شاهنامه فردوسی. فصل‌نامه اورمزد. شماره ۴۱. صص ۴-۲۳. خوسفی بیرجندی، ابن حسام. (۱۳۸۱). خاوران‌نامه، چاپ اول، تهران: انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

شاهنامه امین نظیره‌ای معاصر بر شاهنامه فردوسی ۱۰۱۱۱۱

دریایی، تورج. (۱۳۹۲). **ناگفته های امپراتوری ساسانیان**. ترجمه آهنگ حقانی و محمود فاضلی بیرجندی، تهران: کتاب پارسه.

زرین کوب، عبدالحسین. (۱۳۹۰). **تاریخ در ترازو (درباره تاریخنگری و تاریخ نگاری)**. چاپ پانزدهم. تهران: امیرکبیر.

زرین کوب، روزبه. (۱۳۹۵). «**خدای نامه**»، دائره‌المعارف بزرگ اسلامی جلد ۲۲، زیر نظر کاظم بجنوردی، تهران: مرکز دائره‌المعارف بزرگ اسلامی.

زند، زاگرس. **سبک تاریخ نویسی شاهنامه فردوسی**، پژوهش‌نامه ادب حماسی. (بهار و تابستان ۱۳۹۲). سال نهم، شماره پانزدهم، صص ۷۷-۹۹.

شکری، برومند. (۱۳۹۸ آذر). **گفت و گوی سرزمین هنر با پروفسور سید حسن امین**؛ در آستانه برگزاری جشنواره قصه نویسی کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.

شهبازی، علیرضا. (۱۳۹۶). «**ادعای نخستین پادشاهان ساسانی نسبت به میراث هخامنشیان**»، ترجمه محمد حیدرزاده و کلثوم غضنفری، فصل‌نامه تاریخ پژوهی، شماره ۷۱، صص ۱۸۱-۲۰۲.

صفا، ذبیح‌الله. (۱۳۶۳). **حماسه‌سرایی در ایران** (از قدیم‌ترین عهد تاریخی تا قرن چهاردهم هجری)، تهران: مؤسسه مطبوعاتی امیرکبیر.

عریان، سعید. (۱۳۹۲). **راهنمای کتیبه های ایرانی میانه پهلوی - پارتی**، تهران: انتشارات علمی. علی بن احمد. (۱۳۷۹). **اختیارات شاهنامه**، تصحیح مصطفی جیحونی و محمد فشارکی. چاپ اول، مشهد: مرکز خراسان شناسی.

عوفی، محمد. (۱۳۳۵). **لباب الالباب**، به کوشش سعید نفیسی، تهران: ابن سینا. غلامی تبار، فرزانه. (مهر ۱۳۹۶). **بررسی شاهنامه امین و دانشنامه منظوم ایران**، دومین همایش ملی بازشناسی مشاهیر و مفاخر خراسان. مشهد. دانشگاه فرهنگیان شهید مفتح.

فردوسی، ابوالقاسم. (۱۳۸۶). **شاهنامه تصحیح و توضیح واژه ها و معنای ابیات از کاظم برگ نیسی**، تهران: فکر روز.

همو. (۱۳۸۶). **شاهنامه**. هشتم. نیویورک: بنیاد میراث ایران. کاسیرر، ارنست. (۱۳۸۲). **اسطوره دولت**، مترجم یدالله موقن، تهران: هرمس.

مجلسی، محمدباقر محمد بن محمد تقی. (۱۴۰۳ق) **بحار الانوار**، ج ۱۰، چاپ دوم، بیروت: احیا التراث

۱۰۲ // دو فصلنامه مطالعات نقد ادبی / سال هفدهم، پاییز و زمستان ۱۴۰۱ شماره پنجاه و سوم

- محبوب، محمدجعفر. (۱۳۸۷). آفرین فردوسی، چاپ سوم. تهران: مروارید.
- محمودی، امید. (۱۳۹۶ نوروز). گفتگویی متفاوت با پروفسور امین، ویژه نامه شریعتی و امین، سربداران، صص ۷۶-۹۸.
- محمودی، امید. (۱۳۹۶ تیر و مهر). گفتگویی متفاوت با پروفسور امین، ویژه نامه شریعتی و امین، سربداران، صص ۹-۵۱.
- مختاری، محمد. (۱۳۷۹). حماسه در رمز و راز ملی، تهران: توس.
- نولدکه، تئودور. (۱۳۵۷). حماسه ملی ایران، ترجمه بزرگ علوی. تهران: سپهر.
- وایسیجر، هربرت. (۱۳۸۵). «رنسانس: مکتوبات دوره رنسانس و تاریخ نگاری»، برگردان صالح حسینی، فرهنگ تاریخ اندیشه‌ها (مطالعاتی درباره گزیده‌ای از اندیشه‌های اساسی)، جلد دوم (دوره سه جلدی)، گروه مؤلفان، گروه مترجمان، ویراستار فلیپ پی. وانیر، تهران: سعاد، صص ۱۳۶۱-۱۳۶.
- هدایت، صادق. (۱۳۴۲). زند و هومن یسن و کارنامه اردشیر بابکان، تهران: امیرکبیر.
- یاحقی، محمدجعفر؛ روح الامینی، زهرا. منتخبات شاهنامه از فردوسی تا فروغی. جستارهای ادبی مجله علمی - پژوهشی. بهار ۱۳۹۴. شماره ۱۸۸. صص ۱۶۵-۱۸۲.
- یارشاطر، احسان. (۱۳۹۴). «آیا ساسانیان وارث هخامنشیان بودند؟»، ترجمه آذر دخت جلیلیان، فصل نامه جندی شاپور، سال یکم، شماره ۲، صص ۱۷۶-۱۹۰.